

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

RENESSANS TA'LIM UNIVERSITETI

**“SHARQ RENESSANSI: TARIX,
TA'LIM VA TARBIYANING
NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”**

**MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA
ILMIY KONFERENSIYASI
TO'PLAMI**

2024-yil 15-may

Toshkent sh.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

RENESSANS TA’LIM UNIVERSITETI

“SHARQ RENESSANSI: TARIX, TA’LIM VA TARBIYANING NAZARIY VA AMALIY
AHAMIYATI”

mavzusidagi Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari

2024 yil 15 may, Toshkent shahri

Manzilimiz: <https://renessans-edu.uz/uz/>

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-martdagi “2024-yilda qo‘shimcha o‘tkaziladigan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar to‘g‘rsida” 76-sonli buyrug‘i asosida 2024-yil 15-may kuni Renessans ta’lim universitetida tashkil etilgan **“Sharq Renessansi: tarix, ta’lim va tarbiyaning nazariy va amaliy ahamiyati”** mavzusidagi respublika ilmiy konferensiyasi materiallari. – Toshkent: RTU, 2024, 674 b.

Tahrir hay’ati:

s.f.d., prof. Alimardonov T.T.
PhD., dots. Shakarov O‘.B.
p.f.n., dots. Bahodirova G.K.
p.f.n., dots. Saydalixodjayeva N.F.
s.f.n, dots. Berdaliyev N. Sh.
s.f.n, dots. Qarshiyev B.E.
s.f.n. Mamatov G‘.S.
s.f.n. Bo‘ronova N.A.
PhD. Mamatkulov S.T.
o‘qit. Xudoyqulova D. Sh.

Mas’ul muharrirlar:

s.f.d., prof. Alimardonov T.T.
s.f.d., prof. Ravshanov F.R.
s.f.d., prof. Jo‘rayev.T.
t.f.d., Ergashov Sh.
f.f.d., prof. Musayev O. R.

KIRISH SO‘ZI

*Barakayev Nusratillo Rajabovich –
Renessans ta’lim universiteti rektori,
texnika fanlari doktori, professor*

*Sadritdin Maxamatdinovich Turobjonov -
Toshkent davlat texnika universiteti rektori,
texnika fanlari doktori, akademik*

Assalomu alaykum, hurmatli ustozlar, hamkasblar, aziz anjuman qatnashchilari!

Ma’lumki, keyingi yillarda Yangi O‘zbekistonda ta’lim sohasida katta islohotlar amalga oshirilayotganiga guvoh bo‘lib turibmiz.

Yurtimizning buguni va ertangi istiqboli, avvalambor ta’lim tizimi va farzandlarga berayotgan ta’lim-tarbiyaga bog‘liq. Ayniqsa, hozirgi texnika va texnologiyalar rivoj topayotgan, globallashuv natijasida milliy qadriyatlar va chegaralar yuvilib ketayotgan bir davrda Sharq tafakkuri tarixi va ma’naviyatini o‘rganish asosida yoshlarni milliy-ma’naviy ruhda tarbiyalash o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Biz ajdodlarimizni Sharq Renessansi tarixi, falsafasi, siyosati jahon tamadduniga ulkan hissa qo‘shganini yaxshi bilamiz. Olimlar G‘arb Renessansi XV-XVII asrlarga to‘g‘ri kelganini ta’kidlaydilar. Vaholanki, Sharq uyg‘onish davri, xususan O‘rta Osiyodagi uyg‘onish IX-XV asrlarni qamrab oladi, bundan ayon bo‘ladiki, Uyg‘onish Sharqda olti asr muqaddam paydo bo‘lgan.

Buyuk ipak yo‘lining chorrahasida joylashgan ona zaminimiz azaldan yuksak sivilizatsiya va madaniyat o‘choqlaridan biri bo‘lgan. Xalqimizning boy ilmiy-madaniy merosi, toshga muhrlangan qadimiy yozuvlar, bebaho me’moriy obidalar, nodir qo‘lyozmalar, turli osori atiqalar davlatchilik tariximizning uch ming yillik teran ildizlaridan dalolat beradi.

Falsafiy tafakkur Qadimgi Yunonistonda shakllangan bo‘lsada, to‘qqizinchi – o‘n ikkinchi asrlarda Markaziy Osiyodagi ilm, fan ma’rifatning yuksak namoyondalari Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamahshariy singari o‘nlab buyuk allomalarimizning jahonshumul ilmiy-ijodiy kashfiyotlari umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga beqiyos ta’sir ko‘rsatdi, ba’zi ilmlarning tamal toshini qo‘ydi.

“Islom madaniyatining oltin asri” deb e’tirof etiladigan bu davrda Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg‘inoniy, Abul Mu’in Nasafiy kabi ulug‘ musulmon olamining faxru iftixorlari etishib chiqdi va islom madaniyatining yuksak asarlarini yaratdi.

O‘n beshinchi asrda Sohibqiron Amir Temur bobomiz asos solgan va uning avlodlari davom ettirgan muhtasham saltanat, yurtimizda ikkinchi uyg‘onish, ikkinchi renessans davrini boshlab berdi. Bu davrda Qozizoda Rumiy, Mirzo Ulug‘bek, G‘iyosiddin Koshiy, Ali Qushchi singari benazir olimlar, Lutfiy, Sakkokiy, Hofiz Xorazmiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo kabi mumtoz shoir va mutafakkirlar maydonga chiqdi. Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirxond, Xondamir kabi tarixchilar, Mahmud Muzahhib, Kamoliddin Behzod singari musavvirlar, ko‘plab xattot va sozandalar, musiqashunos va me’morlarning shuhrati dunyoga yoyildi.

Donishmand xalqimiz har ikki Renessans davrida jahonning eng ilg‘or, taraqqiy etgan xalqlari qatorida bo‘lgani barchamizga ulkan g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi.

Muxtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev o‘z nutqlarida **“Biz keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta’lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik”**, deya ta’kidladilar.

Bu g‘oya zamirida bir tomondan bugungi va ertangi avlodlarimizning «uchinchi Renessans» poydevorini qo‘yishdek ezgu maqsad-muddaolari, ikkinchi tomondan milliy tariximizda birinchi va ikkinchi Uyg‘onish davrlariga asos solgan ulug‘ ajdodlarimiz, alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari, uchinchi tomondan bunyodkorlik, yaratuvchanlik, har doim o‘qish va izlanishga da’vat o‘z mujassamini topgan.

Shu bilan birga, aytish kerakki, O'zbekistonda Sharq Uyg'onish davri materiallarini umumlashtirgan holda yanada chuqur o'rganishi va yoshlarimizni kelajagiga xizmat qilishi kerak. Shuning uchun bu boradagi ilmiy izlanishlarni qo'llab quvvatlash, ilm-fan uchun xizmat qilgan ajdodlarimizni, mutafakkirlarini aniqlash, Sharq Renessansining bizga notanish yangi qirralarini ochish biz olimlar oldida turgan ulkan vazifadir.

“Sharq Renessansi: tarix, ta'lim va tarbiyaning nazariy va amaliy ahamiyati” ilmiy anjumani bu boradagi muhim qadamdir. Anjuman doirasida ko'plab ilmiy-nazariy masalalarga oydinlik kiritilishiga ishonchim komil. Men anjuman ishiga va ishtirokchilariga ulkan muvaffaqiyatlar tilayman.

Chidamlilikni talab qiluvchi sport turlarida yuklama asta-sekin oshib borsa, tezkor kuch talab qiluvchi turlarda (o'ta stressli yuklamalar bundan mustasno) to'liqsimon harakat xarakterlidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Tashnazarov D. Y. Sport pedagogik mahoratini oshirish (yunon-rim kurashi bo'yicha 2-jild) // O'quv qo'llanma. Toshkent. – 2019. – T. 210.
2. Yuldashevich T. D. et al. Methods of Developing the Levels of Physical Training of Freestyle Wrestling Girls // Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 8. – S. 163-169.
3. Kubitdinov J. A. Yuqori malakali yunon-rim kurashchilarini maxsus-kuch tayyorgarligi ahamiyatini pedagogik tajriba asosida o'rganish. – 2022.
4. Tashnazarov D. Yu. Kurashchilarni texnik tayyorgarliklarini rivojlantirishda modellashtirishning o'rni // XABARSHISI. – 2019. – T. 4. – S. 58.
5. Sabitjonovich T.S. Metody sovershenstvovaniya tekhniko-takticheskix dvizheniy vysokokvalifitsirovannykh borsov greko-rimskogo stilya // Texasskiy jurnal mejdissiplinarnyx issledovaniy. – 2022. – T. 7. – S. 313-316.
6. Yuldashevich T. D. et al. Method of Preparation for Technical Actions of Greco-Roman Wrestlers // Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 8. – S. 157-162.
7. N.A.Tastanov. Sh.S.Tursunov. Dj.Yu.Tashnazarov. - O prichinax neudachnogo vystupleniyasbornoy komandy uzbekistana po greko-rimskoy borbe na olimpiyskix igrax tokio-2020. Journal of new centry innovations. Volume – 1_ march 2022. 405.
8. Isakovich B.Yu. Metody podgotovki sambistov k trudnym situatsiyam vo vremya sorevnovaniy // Texasskiy jurnal mejdissiplinarnyx issledovaniy. – 2022. – T. 8. – S. 57-59.
9. Yuldashevich T. D. et al. Optimalization of Technical and Tactical Training of Greece-Roman Wrestlers // Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 8. – S. 151-156.
10. Isakovich B. Y. Methods of Development of Improvement of Special Physical Training of Sambists // Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – T. 8. – S. 60-63.

“ДУНЁҚАРАШ” ТУШУНЧАСИНИНГ ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛИ

*Рўзалиев Бехзоджон Авазжонович
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Мумтоз шарқ филологияси факультети
ўқув ишлари бўйича декан ўринбосари*

Дунё тез ўзгармоқда, лекин бизнинг бу ўзгаришларни тушунишимиз ва шунинг учун уларни англаш қобилиятимиз кўпинча ҳақиқатдан анча орқада қолади. Илгари, бизнинг турмуш шароитимиз – технологик, иқтисодий, экологик, ижтимоий ва сиёсий ўзгаришларнинг тезлиги нисбатан секин бўлганлиги сабабли бу унчалик муҳим эмас эди. Бундай вазиятларда пайдо бўлаётган тенденцияларни тушуниш ва уларга жавоб беришдаги кечикишлар жамиятларда жиддий муаммоларни келтириб чиқармас эди. Ўзгариш суръати тезлашгани ва ўзгаришлар кўлами ҳаётнинг тобора кўпроқ томонларини қамраб олгани сайин, биз дунёда нима содир бўлаётганини тушунишимиз шарт бўлиб қолди. Бунинг учун биз онгимизни замонавий дунёда инсон ҳолатини кўриш ва талқин қилишнинг янги усуллариغا очишимиз керак. Ижтимоий воқеликни кўриш ва тушунишнинг янги усуллариغا онгимизни очиш жуда қийин жараён бўлиши мумкин, аммо ҳар биримиз дунёга мустаҳкам дунёқарашлар орқали қараймиз. Ушбу дунёқарашлар бизнинг идрок ва когнитив қобилиятимизнинг шундай асосий ва таниш қисми бўлиб, биз уларни одатда эътиборсиз қолдираемиз. Биз улар ҳақида камдан-кам ўйлаймиз, уларнинг ҳақиқийлигини шубҳа остига қўйиш ёки уларни ўзгартиришга ҳаракат қилмаймиз. Аммо бу дунёқарашларсиз, шахсий ҳаётимизда ёки атрофимиздаги дунёда кузатадиган нарсаларимизнинг озгина қисми биз учун жуда маъноли бўлар эди. Бизнинг

дунёқарашлармиз ўзимизнинг ва бошқаларнинг ҳаракатларини мазмунли нақшларга бирлаштиришга ва шу билан умумий ижтимоий тажрибамизни тушунишга имкон беради.

“Дунёқараш” атамасини ҳозирги маъносида бўлмаса ҳам, сўз сифатида илк маротаба Иммануэл Кант ўзининг “Хукми танқид қилиш” [5, 81-87; 6, 107-114] асарида ишлатган. Немисча икки сўздан ясалган “weltanschauung” (welt – дунё; anschauung – тушуниш, фикр, қараш, нуқтаи назар) сўзи, инглиз тилига “worldview”, “worldoutlook”, француз тилига “vision du monde”, рус тилига “мировоззрение”, ўзбек тилига “дунёқараш” деб таржима қилинган.

“Мафкура” атамаси баъзан дунёқараш маъносида ишлатилса ҳам, мафкура торроқ маънога эга. Чунки, мафкура дунёқарашдан келиб чиқади. Мафкура ўз тарафдорлари томонидан ният билан тузилган бўлса-да, дунёқараш бу ўз-ўзидан шаклланади. Бундан ташқари, мафкура асосан унинг тарафдорлари томонидан сиёсий мақсадларда [11, 19-20] ишлатилади. Демак, дунёқараш кенг, мафкура эса тор тушунча.

Термин сифатида дунёқараш, воқеликнинг табиати, унинг манбаси, мавжуд бўлиш сабаби ва тартиби, инсоннинг бу воқеликдаги ўрни ва у қандай ҳаракат қилиши ҳақидаги қарашлар ва ишончлар тизими [1, 113]; метафизик, теологик, эпистемологик, антропологик ва ахлокий эътиқодларнинг тўплами; инсоннинг бутун дунёни ёки “катта расм”ни кўриш ва тушуниш усули [8, 2-4] ҳисобланади. Бошқача айтганда, дунёқараш инсоннинг идроки, тафаккури, билиш ва ҳаракатини белгилайдиган ва уларнинг асосини шакллантирадиган, бутун ҳақиқат соҳаси ҳақидаги эътиқодлар тизими; шахсни ўраб турган жамиятда, урф-одатларда, институтларда, қоидаларда ва тилда яширинган асосий ишончлар ва эътиқодлар[2]ни ўз ичига қамраб олади. Шундай қилиб, дунёқараш инсоният ҳаётининг барча муаммоларини бир гипотезага асосланиб, уни бир бутунликда ҳал қиладиган ақлий тузилма. Шунинг учун, қабул қилинган дунёқараш туфайли ҳеч бир жавобсиз саволлар қолмайди ва шахсни қизиқтирган ҳамма нарса жойига тушади.

Дунёқарашнинг асосий хусусияти шундаки, унинг қамраб олувчанлигидир. Баъзида, дунёқараш атамаси фақат иқтисодий ва сиёсий ўзгаришлар билан боғлиқ соҳани қамраб олган қарашлар учун ишлатилса ҳам, одатда, бундан кенг маънода инсоннинг бутун индивидуал ва ижтимоий фаолиятни қамраб олиш учун ишлатилади. Бундан ташқари, у инсоннинг сиёсий ва иқтисодий дунёсидан унинг диний, ахлокий ва ижтимоий ҳаётига доир барча соҳалар[1, 114]ни қамраб олиши мумкин. Аслида Р.Н.Смарт дунёқараш атамасини анъанавий динлардан тортиб, дунёвий мафкуралар ва фалсафаларга қадар кенг доирани қамраб олишини таъкидлайди. Р.Н.Смартга кўра, дунёқарашнинг доктринавий, афсонавий, ахлокий, урф-одат ва маросимлар, тажрибавий ва ижтимоий жиҳатлари [10, 6-7] мавжуд. Булар ўз ўрнида бир-бирига замин ҳозирлайди.

Атаманинг тарихига назар ташласак, у айниқса И.Кантдан кейин немис идеалистик фалсафасида муҳокама қилинганини кўрамиз. И.Кант бу сўзни “our intuition of the world [weltanschauung]” [4, 26] – бизнинг дунё ҳақидаги сезги, деб бугунги техник маъносида эмас, “дунёни ҳис-туйғу ва сезги билан идрок этиш” [9, 8, 22-23] маъносида ишлатган бўлса, И.Кантдан кейин И.Г.Фихте бу атамани олам ёки реаллик ҳақида “яҳлит қараш ва тушуниш” [9, 45-47] маъносида ишлатганини кўришимиз мумкин. Ф.В.Ж.Шеллинг эса, барча инсоний ташкилотлар маълум бир дунёқараш маҳсули эканлигини тушуниб, фалсафий асосларнинг танловини дунёқараш танлови ўлароқ қабул қилиб, бу танловнинг шахсий эканлигини ва фалсафий бўлмаган омиллар тарафидан белгиланган, деб фикр юритган. Ф.В.Ж.Шеллинг дунёқарашининг асосий муаммоси бўлган “Нега бирор нарсалар бор ва йўқ эмас?” [9, 62, 69] саволи, фалсафанинг биринчи ва энг муҳим саволи эканлигини таъкидлайди.

Г.В.Ф.Гегел дунёқараш атамасини санъат билан боғлаб тушунтирган. Унга кўра, табиат, инсон ва Худонинг онги сифатида ўзини бадиий соҳада [3, 72] акс эттиради. Демак, битта дунёқарашни ифодаловчи санъат бошқа дунёқарашни ифодаловчи санъатдан тубдан фарқ қилади. Дунёнинг қандай кўринишда эканлиги, санъатда акс этади.

С.О.Кьеркегор эса, бу атамани “ҳаётий қараш” (lifeview) [7, 208; 9, 27, 72] ибораси билан ифодалаган. Экзистенциалист файласуф бўлганлигидан бу атама билан жуда яқиндан қизиқиши ва машғул бўлиши табиий. Аслида, унинг “эстетик”, “ахлокий” ва “диний” [7, 172,

182, 234-235] даврлар деб атаган турмуш тарзлари аслида дунёқараш назарда тутилган эди. Кьеркегорга кўра, муҳим бўлган нарсанимани билишим керак эмас, балки нима қилишим керак. Шунинг учун, дунёқараш одамларга нима қилиш кераклигини билиш [9, 75, 91] имконини беради. Зеро, ҳар ҳаракат ортида тушуниш ва фикрлаш шакли, бир менталитет ётади. Бу шундай бир тушунишдирки, инсон у деб яшайди, ҳаётини унга муносиб тарзда шакллантиради ва ҳатто у учун жон беради. Дунёқарашнинг табиий ва зарурийлиги маълум бўлади.

В.Дильтей И.Г.Фихте ва Ф.В.Ж.Шеллинг билан бир қаторда у иккисига паралел равишда фалсафий тизимлар инсоннинг руҳий, онгли, ҳиссий ва иродавий тузилишига қараб ҳамда тарихий шароитларни ҳисобга олган ҳолда баҳоланиши керак, деб ҳисоблаган. У “универсал фалсафа” даъвоси асосий муаммо эканлигини таъкидлаган. Дильтейга кўра, бу фалсафий тизимларнинг барчаси тарихий жараённинг маҳсулидир. Аслида метафизика ўлиқдир. Ҳар бир метафизика ҳаёт, амалий тажриба, одамларнинг қарашлари ва тажрибасидан илҳомланган ва тарихийдир. Буюк метафизиклар тизимларида ўзларининг шахсий ҳаётлари тамгаларини қўйганлар [9, 98-99, 102-104, 110, 119, 127-128]. Бўлиши мумкин бўлган нарсани дунёқарашларнинг мавжудлиги ҳисобланади. Дунёқарашлари эса, тарихий нуқтаи назаридан баҳоланиши керак. Турли дунёқарашларнинг мавжудлиги, уларнинг ҳар хил тарихий шароитларда ва келиб чиқиши турлича бўлган одамлар томонидан ишлаб чиқилган бўлиши билан характерлидир.

Ф.В.Ницше эса дунёқараш ўрнига “нуқтаи назар” (perspective) атамасинидан фойдаланган. Унга кўра, барча маълумотлар “нуқтаи назардан” иборат бўлиб, ҳақиқат шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда талқин этилади. Шундай қилиб, умумий ва умумжаҳон фактлар йўқ, фақат талқинлар бор. Чунки, бизда “Худонинг кўзи билан кўриш” (god’s eye point of view) имконияти йўқ. Соф мавзу, соф объект ва соф факт йўқ. Инсон асосан ақл бовар қилмайдиган мойиллик ва истаклардан келиб чиқиб рағбатлантирилади. Муҳокама/ҳукм тўғри бўлгани учун эмас, балки инсоннинг ҳаёти ва мавжудлигига керак бўлганлигидан тўғри ва зарурийдир. Шундай экан, муаммо перспектив муаммоси, бошқача айтганда, дунёқараш муаммосидир. Дунёқарашлар тарихан шаклланган ва барча маданиятлар, уларнинг тўғри ва нотўғри, яхши ва ёмонлари лингвистик маҳсулотлардан бошқа нарсани эмас [9, 122-123, 129-131, 138]. Шунинг учун ғоялар фақат маълум бир дунёқараш нуқтаи назаридан тўғри ёки ёлғон бўлиши мумкин.

Демак, дунёқараш тушунчаси тарихига тўхталганда, файласуфлар дунёқараш исботланадиган ва текшириладиган асосларга таянмаслиги, балки, танлов масаласи эканлиги, деб тушунганликларни таъкидланади. Тарихдан ҳозирги кунимизга қадар, ижтимоий тузилмалар дунёқараш билимларининг авлоддан-авлодга ўтишини таъминлади ва ишончлилики нуқтаи назаридан унинг объектив асосини яратди. Ҳаттоки, жамиятларнинг горизонтал ва вертикал институционал тузилиши ҳам охир-оқибат дунёқарашга таянади. Бизнинг дунёқараш билимларига эга бўлишимиз, биздан ижтимоий олимларга қараганда, танқидий ва таҳлилий фикрлаш тарзига эга бўлган файласуфларни тинглашни талаб қилади. Чунки, улар дунёқарашларнинг маъноси ва асослилигини таҳлил қилади. Янги дунёқарашни таклиф қилишдан кўра, мавжуд дунёқарашларни онглилик даражасига чиқариб танқид қилади. Бошқа томондан, антропология, психология ва социология ҳам дунёқараш билимининг баъзи хусусиятларини аниқлаб беради. Дунёқарашни ўрганишнинг энг муҳим натижаси инсоннинг ўйлайдиган ва фикр юритадиган бир борлиқ бўлиши билан бир қаторда, мажбуран ҳаракат қиладиган ва ривожланадиган борлиқ бўлганлиги сабабли ҳеч ким дунёқарашсиз бўла олмаслиги ҳақиқатининг намоён бўлишидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Carvalho J.J. "Overview of The Structure of a Scientific Worldview". Zygon. Vol. 41. Iss. 1. March 2006. –P. 113, 114.
2. Funk K.H. "What is a Worldview". <http://web.engr.oregonstate.edu/~funkk/Personal/worldview.html> 14.06.2006.
3. Hegel G.W.F. Estetik-Güzel Sanatlar Üzerine Dersler. Cilt 1. Çev: H.Hünler, T.Altuğ. – İstanbul: Payel Yay., 1994. –S. 72.
4. Kant I. The Critique of Judgement. Eng. trans.: Meredith. J.C. – Oxford: Clarendon Press, 1952. –P. 26.
5. Kant I. The Critique of Judgement. Translated by James Creed Meredith. Revised, edited, and introduced by Nicolas Walker. – Oxford: University Press, 2007. –P. 81-87.
6. Kant I. The Critique of Judgement. Translated, with an Introduction, by Werner S. Pluhar. With a Foreword by Mary J. Gregor. – Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 1987. –P. 107-114.
7. Kierkegaard S. Either / Or. Eng. trans.: Lowrie W. – Princeton NJ: Princeton Uni. Press, 1971. –P. 208, 172, 182, 234-235,
8. Lovering R.P. The Concept of Worldview in Contemporary Philosophy of Religion. – Colorado: Colorado Uni. Press, 2001. –P. 2-4.
9. Naugle D.K. Worldview: The History of a Concept. – Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 2002. –P. 8, 22-23, 45-47, 62, 69, 27, 72, 75, 91, 98-99, 102-104, 110, 119, 127-128, 122-123, 129-131, 138.
10. Smart N. Worldviews: Crosscultural Explorations of Human Beliefs. – New York: Scribner's Sons, 1983. –P. 6-7.
11. Viewing The World Ecologically. Marvin E. Olsen, Dora G. Lodwick, and Riley E. Dunlap. – New York: Routledge, 2018. –P. 19-20.

VOLTERRA VA NOVOLTERRA KVADRATIK OPERATORLARINING SUPERPOZITSIYASI HAQIDA

X.F.Rejamatov, F.Q.Xoliqova

Malumki, genetika fanini o'rganishda matematik metodlardan foydalaniladi. Populyatsion genetikani o'rganishda chekli kommutativ, umuman olganda assotsiativ bo'lmagan algebralarni o'rganish va klassifikatsiya qilish masalalariga duch kelamiz. XX asrning 80-yillarida Respublikamizda akademik T.Sarimsoqov populyatsion genetikaning masalalarini kvadratik stoxastik operatorlar dinamikasi qo'llab tadqiq qilishni taklif yetdi. Keyinchalik, R.G'anixo'jayev tomonidan bu yangi yo'nalish rivojlantirildi va Volterra tipidagi kvadratik stoxastik operatorlar nazariyasiga asos solindi.

Hozirgi kunda R.G'anixo'jayev, N.G'anixo'jayev, U.Rozikov, F.Muhamedov va ularning shogirdlari tomonidan kvadratik stoxastik operatorlar nazariyasi o'rganilib kelinmoqda.

Kvadratik stoxastik operatorlar matematik biologiya va populyatsion genetika masalalarida quyidagicha uchraydi. Biologik populyatsiyani, ya'ni ko'payishga nisbatan yopiq bo'lgan organizmlar jamoasini qaraylik. Har bir organizmni ma'lum bir xususiyatlariga ko'ra m ta turga ajratilgan va populyatsiyadagi har bir individ aniq bir turga tegishli deb faraz qilaylik.

Irsiyat koeffitsiyentini $p_{ij,k}$ bilan belgilaymiz, ya'ni bu kattalik i -tur va j -tur chatishishidan k -chi turning hosil bo'lish ehtimolligi anglatadi. Ravshanki, barcha i, j, k lar uchun

$$p_{ij,k} \geq 0 \text{ va fiksirlangan } i, j \text{ larda } \sum_{k=1}^m p_{ij,k} = 1.$$

Populyatsiya dastlabki holatni $\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_m)$ - vektor bilan belgilab olamiz, bu yerda x_k - k -chii turning populyatsiyadagi ulushi ifodalaydi. Erkin populyatsiyada berilgan $\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_m)$ holat